

MJEŠOVITE TVORENICE

Stjepan Babić



ednostavno je reći što su mješovite tvorenice. To su riječi tvorene od sastavnica koje pripadaju raznim jezicima. Kad ih promatramo s gledišta našega jezika, možemo reći da su to riječi tvorene od domaćih i stranih sastavnica. Nazivaju se još hibridi, hibridne ili bastardne riječi.

Najprije bi, dakako, trebalo odgovoriti što je to *strana* sastavnica. To je zapravo teško i teoretsko i praktično pitanje¹ i zato se neću ovdje u njega upuštati. Odredio bih ga praktičnim kriterijem: strana je sastavnica ona koja se općenito smatra takvom. Primjere sa stranim osnovama s graničnoga područja neću uzimati u obzir, jer oni ne bi ništa bitno pridonijeli ovome problemu. Osvrnut ću se na granične sufikse jer su oni potrebni za cjelovit prikaz ovoga područja.

Mješovite tvorenice ne zadaju većih teškoća tvorbi riječi, već književnojezičnoj normi jer se katkada ne prihvaćaju u književni jezik samo zbog njihova mješovitog sastava, a taj kriterij sam po sebi nije dovoljan: one su jezična stvarnost u velikom broju. Da bismo za svoje normativne sudove dobili čvršća uporišta, potrebno je mješovite tvorenice razmotriti u cjelini.

Mješovite tvorenice mogu imati različite stilske vrijednosti. Ako su izrazito stilski obilježene, tada teškoća u ocjeni nema ili ih bar ne bi smjelo biti. Tako u rečenici: *Tamo je uvijek veselje, rusvaj, uživancija* (Josip Kosor) imenica *uživancija* izrazito je stilski obilježena. Osim spoznajnoga značenja 'uživanje'

¹ Opširno je svu težinu toga problema pokazao I. Klajn u članku *Strana reč — šta je to?*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, X, Novi Sad, 1967, str. 7—24.

ima i humoristički prizvuk veseljačkog, bašmebrigaškog života. Ona prema tome pripada hrvatskom rječničkom blagu kao stilski obilježena riječ prema stilski neutralnoj *uživanje*, a možemo joj prigovoriti samo kad nije upotrijebljena u skladu sa svojom stilskom vrijednošću.

Teže je dati dobru ocjenu ako mješovita tvorenica nije izrazito stilski obilježena. Tada je potrebno ispitati može li se to reći domaćom riječju ili ne može.

Mjesto tvorenice *antiratni*, *antijunački* može se reći *proturatni*, *protujunački* (*nejunački*) pa možemo kazati da su *antiratni*, *antijunački* stilski obilježene riječi i da se mogu upotrijebiti samo kad su posrijedi posebni stilski razlozi, kao npr. u ovom tekstu:

Uliva stanovit strah svojim orlovskim pogledom, hrapavim altom i koščatim rukama. Pred njom se osjećam kao krivac. Dustabanlija. Strašljivi pozadinac. Antiratni i antijunački izgubljen slučaj i subjekat.

Petko Vojnić Purčar, Dom sve dalji, Novi Sad, 1977, str. 161.

U opreci s urednom i odlučnom Jarom, ženom, partizanskom oficirkom, nalazi se muškarac, neuredan mršav neborac kojega Jara podcjenjuje, a pomalo i prezire. Ta je opreka pojačana i stilski izrazitim riječima preuzetim uglavnom iz razgovornoga jezika pa su u skladu s njima upotrijebljene i riječi *antiratni* i *antijunački* koje tu opreku pojačavaju.

Ako se mjesto mješovite tvorenice ne može upotrijebiti domaća riječ, tada možemo promatrati je li u skladu s tvorbenim sustavom i je li nam potrebna ili nije, a ne odbacivati je samo zato što je mješovita.

Ni na jedno od tih pitanja odgovor nije lagan. Tvorbeni sustav nije jednom zauvijek zadan, nego se proširuje pa novu pojavu treba svestrano prosuditi prije nego je osudimo. Proširenje tvorbenoga sustava veoma je značajna jezična pojava i zato u procjeni važnosti, pogodnosti, lingvističke opravdanosti proširenja treba biti posebno oprezan. Inače se može dogoditi da u ocjeni pogriješimo. Navest ću dva poučna primjera.

Negdje pod sam kraj 19. stoljeća ili u početku ovoga počeli su se sufiksima *-ov*, *-ev*, *-in* tvoriti pridjevi od imena pravnih osoba. Proširenje s vlastitih imena fizičkih osoba na pravne potpuno je razumljiva pojava i danas su nam sasvim normalni pridjevi kao *Jadranov* (poduzeće, ne more!), *Jugotonov*, *Kalnikov* (poduzeće, ne planina!), *Obzorov*, *Vjesnikov*, *Akademijin*, *Borbin*. . . U početku za to proširenje nije bilo razumijevanja. Tako N. Andrić u Braniču jezika hrvatskog piše protiv pridjeva *Slobodin* (od pjevačkog društva Sloboda) i *koalicijin* (od Hrvatsko-srpska koalicija), a ne primjećuje da u istoj knjizi piše »odbornik Matičin« (str. 3), dakle sam upotrebljava pridjev istoga tipa koji osuđuje.

Polovicom 19. stoljeća počele su se javljati imenice složene sa *vele-*. Zapa- zio ih je Vatroslav Rožić i osudio u svojoj knjizi *Barbarizmi*, a Tomo Maretić u svom *Jezičnom savjetniku* tu ocjenu u potpunosti prihvaća jer smatra da su takve imenice nastale po njemačkom uzoru i da je *vele-* preuzeto iz češkoga je- zika. Mjesto *veleizdaja*, *veleposjednik*, *veletržac*, *veleum*, *velevlast* obojica pre- dlažu: *državna izdaja*, *veliki posjednik*, *veliki trgovac*, *veliki um* (ili: *genij*), *velika vlast*. Međutim kasnije je razvoj pokazao da ta ocjena nije prihvatljiva,² a znademo i zašto: zbog kračine *vele-* i zbog nefunkcionalnosti i neistovjetnosti opisnih zamjena.³ Danas većinu tih riječi upotrebljavamo bez zazora, a po njihovu uzoru napravljene su i druge: *velegrad*, *velemajstor*, *velesajam*, *vele- sila*, *veletrgovac*...

Ni na pitanje je li nam mješovita tvorenica potrebna odgovor nije jedno- stavan jer se sve može reći opisno, samo je pitanje koliko je opisno izražavanje funkcionalno. Mjesto tvorenice *ourizirati* može se reći *stvarati*, *osnovati* *OUR*, pa se ta dva izraza mogu ocjenjivati s gledišta njihove funkcionalnosti, a ne može se *ourizirati* osuđivati samo zato što je mješovita tvorenica.

U jeziku postoje i takve mješovite tvorenice koje čine prijelaz od stilski obi- lježenih do stilski neobilježenih. To zavisi od jezičnoga razvoja (gubljenje obilježenosti), starosti preuzetoga sufiksa, plodnosti, potrebe za određenim tipom tvorbe, jezičnoga stila i sl.

Nakon ovih općenitih razmatranja, prijedimo sada na prikaz pojedinih tipova.

Ako domaće sastavnice označimo malim slovima: o — osnova, s — sufiks, p — prefiks, a strane velikima (O, S, P), onda osnovne mogućnosti možemo pregledno prikazati ovako:

	1.	2.	3.	4.
u sufiksnoj tvorbi:	os	OS	oS	Os
u prefiksnoj tvorbi:	po	PO	pO	Po
u složenoj tvorbi:	oo	OO	oO	Oo.

U 1. tip idu naše tvorenice bez stranih sastavnica: *uči-telj*, *pjev-ač*, *ranjen-ica*, *nad-vojvoda*, *pro-govoriti*, *s-pjevati*, *sunc-o-kret*, *nog-o-met*, *gol-o-glav*... i one po tome ostaju izvan ove teme. Ovdje možemo jedino dodati da one imaju prednost pred svakom mješovitom tvorenicom ako obje imaju isto spoznajno i osjećajno značenje.

² Usp. S. Pavešić i dr., *Jezični savjetnik* s. v. *vele*.

³ T. Maretić u istom *Jezičnom savjetniku* na str. X. i XI. daje zanimljiv sud o lingvistič- kim ocjenama pojedinih riječi, a značajno je što kaže u rečenici: »Da ne budem prestrog [su- dac barbarizmima], na to me osobito navelo promišljanje, da je i pološa reč, t. j. ako nije baš nakazna, bolja nego nikakva, ako se ne možemo boljoj domisliti te moramo mesto jedne reči upotrebiti opisivanja s pomoću nekoliko reči« (str. XI).

U 2. tip idu riječi tvorene samo od stranih sastavnica: *despot-izam, novel-ist, okup-ator, a-simetrija, kontra-revolucija, auto-sugestija, hidro-terapija, vice-admiral, de-mobilizirati, re-organizirati*. . . I one bi po tome ostale izvan okvira ove teme.⁴ Međutim ovdje treba dodati jednu napomenu koja se nameće kad se ima na umu raznovrsnost takvih tvorenica. Većinom su to riječi preuzete kao cjelina iz stranih jezika, a tvorenice su u našem jeziku samo onda kad se mogu tvorbeno rastavljati na sastavne dijelove kao i naše riječi.⁵ Naime tu bismo morali spomenuti jedno ograničenje da se ne bi činilo kako su sve tvorenice toga tipa prihvatljive za naš jezik bez ikakva ograničenja. Tu se može postaviti ovo općenito pravilo: kad je opravdano, iz stranoga se jezika preuzima samo osnovna riječ, a potrebne se tvorenice od nje tvore prvenstveno našim sastavnicama.⁶ Time dobivamo mješovite tvorenice 3. i 4. tipa, a kako ćemo o njima posebno govoriti u daljem izlaganju, nećemo se ovdje na tome više zadržavati.

Tvorba našim sufiksima od stranih osnova (tip Os) veoma je česta i normalna, a tako dobivene riječi tvorbeno su stilski neutralne po sustavu: *armir-ač, betonir-ac, normir-ac, kart-aš, parkira-lište, Aristotel-ov, Austral-ac, Somal-ac, Etiop-ljanin* . . .

Tu postoji određeno ograničenje. One riječi koje su usvojene sa stranim sufiksima ne bi trebalo pod svaku cijenu izvoditi našim sufiksima, npr. *automobilist, biciklist, kapitalist*. . .

Dakako između tih dvaju gledišta ima određenih teškoća koje još nisu dovoljno proučene. Poznat je pokušaj s kraja 19. stoljeća da se glagolski završetak *-irati* zbog stranog podrijetla zamijeni našim *-ovati*.⁷ Da taj pokušaj nije uspio, danas nam je jasno, a uočio je to već u ono vrijeme T. Maretić jer je u obranu završetka *-irati* rekao: »kad je glagol tuđ, ne treba da nam smeta ni tuđ nastavak.«⁸

Ako je osnova domaća, a strani sufiks (tip oS), onda u pravilu dobivamo stilski obilježenu riječ. Većinom su to podsmješljive riječi (humorizmi) koje se upotrebljavaju u humorističkom stilu ili zbog humorističkog, podsmješljivog, porugljivog učinka u drugim stilovima.

No prije nego počnemo navoditi primjere, valja reći da postoje različite vrste stilskih vrijednosti pa prema tome i stilske obilježnosti.

⁴ Ovdje se nećemo upuštati jesu li takve strane riječi mješovite tvornice po svojoj etimologiji, kao *viceadmiral* (lat.-arapski), *automobil* (grč.-lat.), *birokracija* (franc.-grč.) i sl. Mi ih primamo kao strane pridjevi i za većinu bez posebnih etimoloških istraživanja i ne znamo da su mješovite tvorenice.

⁵ Poblize o tome u Jeziku, XXIII, str. 41—47.

⁶ Tako npr. u Jezičnom savjetniku S. Pavešića i dr. s. v. *bakterijalni* nalazimo prihvatljiv savjet: »Kad smo iz tuđega jezika uzeli imenicu, bolje je pridjev praviti od te posuđenice, nego uzimati i gotov pridjev iz tuđega jezika.«

⁷ Zbog toga npr. A. Radić ima u Sabranim djelima, XV, Zagreb, 1937: *kritizuje* (34), *ignoruje* (34, 3x, 47), *cituje* (39, 50), *ignorovanje* (42).

⁸ Jez. savjetnik, str. 194. Slično i u Gram., 1931, str. 347.

Jedne riječi označuju negativnu, društveno nepoželjnu osobinu pa tu negativnu vrijednost ima i riječ kojom se ta osobina obilježava. Tako riječ *uzurpator* označuje osobu koja nezakonito poseže za tuđim pravima i ona je stilski obilježena samo svojim značenjem, a nije svojom tvorbom, kao što je riječ *šetator*, upotrijebljena 16. 5. 1964. na 12. str. Večernjega lista u humorističkom stilu mjesto stilski neutralne *šetač*. Dakako, neke tvorenice mogu imati spoj ovih dvaju svojstava, npr. riječi *bljezgorator*, *drinator*, *gnjavorator* . . .

Time smo već pokazali u čemu je bit problema. Takvih stilski obilježenih tvorenica ima više, npr. izvedenih sufiksima *-ancija*, *-ant*, *-aža*, *-džija*, *-irati*.

Izvedenice sufiksom *-ancija* od naših osnova sve su stilski izrazito obilježene: *bježancija*, *čekancija*, *govorancija*, *gužvancija*, *izmotancija*, *izvrdancija*, *preturancija*, *stezancija*, *smješancija*, *tjerancija*, *varancija*, *zafkancija* . . .

Sufiksom *-ant* od naših osnova izvedene su imenice *prevarant*, *zabušant*, a u razgovornom jeziku čuo sam i *navaljant* (*Ti si jèdan navoljant*). Sve su one izrazito stilski obilježene.⁹

Sufiksom *-aža* od naših osnova dosad je izvedena, koliko mi je poznato, jedino imenica *gnjavaža*. I ona je izrazito stilski obilježena kao prezriva, porugljiva riječ.

Sufiks *-džija* potječe iz turskoga jezika i većinom dolazi u izvedenicama kojima je u osnovi turska riječ:¹⁰ *bostandžija*, *bunardžija*, *buregdžija*, *čevabdžija*, *dućandžija*, *jorgandžija*, *kalajdžija*, *megdandžija*, *nišandžija* . . . Takve su riječi tvorbom neutralne, a stilski su obilježene kao i ostale tuđice koje osjećamo kao strane, za koje imamo svoju riječ ili koje zastarijevaju.

Izvedenice sufiksom *-džija*, rjeđe i sufiksom *-edžija*, od naših osnova stilski su obilježene kao porugljive riječi. Uz njih postoje obično i naše riječi koje su stilski neutralne: *bundžija* (bunitelj), *govordžija* (govornik), *hvaldžija* (hvalitelj, hvalisavac), *sladoledžija* (sladoledar), *šaljivdžija* (šaljivac, šaljivčina), *siledžija* (silnik, nasilnik) . . . To vrijedi i za riječ *galamdžija* (vikač) i za *tramvajdžija* (tramvajac) pa i za riječi s turskom osnovom negativnoga značenja: *badavadžija* (gotovan, besposličar), *inadžija*, *kavgadžija* (svadljivac, svadalice). Riječ *račundžija* u osnovnom je značenju blago stilski obilježena (*dobar*, *slab račundžija*), ali se veoma često upotrebljava u izrazito stilski obilježenom značenju: onaj koji samo računa na svoju korist.

Od naših osnova stilski je jedino neutralna riječ *šeširdžija* (šešir je inače nepoznata postanja) jer znači zanimanje i sve više prevladava mjesto riječi *klobučar*.

⁹ Mislim da takvim izvedenicama ne bi trebalo prenositi naglasak za slog naprijed jer one time samo slabe svoje stilsko obilježje, a standardne su riječi druge, za prvi pojam *varalica*, za drugi možemo lako izvesti: *zabušavač*, *zabušavalo*.

¹⁰ Ovdje ne ulazim u to koliko je posrijedi pravi turcizam, a koliko su pojedine riječi arapskog podrijetla.

Završetak *-itis* veoma je čest u imenica stranoga podrijetla koje označuju kakve bolesti, a sufiks je samo u nekoliko imenica: *aortitis, bronhitis, cistitis, sinusitis, tonzilitis*. . . Kako i završetak i sufiks dolaze u mnogo imenica s karakterističnim značenjem bolesti, proširio se kao sufiks i na naše osnove, ali su sve takve imenice izrazito stilski obilježene, označuju razna grozničava, nezdrava stanja: *Glasovi su. . . protumačeni bolešću »izboritis«*. . . (Borba, 25. 8. 1969. 14) — *Zove se nogometitis. Ili fudbalitis*. (M. Lovrak, Devetorica hrabrih, 2. izd., Zagreb, 1963. 47). To se proširuje i na druge strane osnove s istom vrijednošću: . . . *u zadnje vrijeme čudno se ponaša. (. . .) cilja na koncertitis. Počeo sam fest odlaziti na koncerte*. (Studio, 3. 1. 1975. 92, humoristički stil.) — *Velik broj ljudi obolijeva od akutnog »špijunitisa« već i zato što se želi dodvoriti »novim gazdama«*. (Večernji list, 17. 4. 1972. 21.)

Sufiks *-irati* dolazi na strane osnove u velikom broju, a na naše samo iznimno. Dosad su potvrđene samo dvije takve riječi: *ludirati* i *skrozirati*. Obje pripadaju razgovornom jeziku i u književnom su stilski obilježene.

Sufiks *-isati* u hrvatskom je književnom jeziku rijedak. Dolazi samo u nekoliko glagola od stranih osnova: *kalajisati, majmunisati*. Od naših osnova glagol *hvalisati se* izrazito je stilski obilježen prema stilski neutralnom *hvaliti se*. Glagol *krunisati* nepotreban je u stilski neutralnom značenju jer za to značenje postoji domaći glagol *krūniti, òkruniti*. Glagoli *saborisati* i *vragolisati* danas su zastarjele riječi (imaju rijetke potvrde iz 19. stoljeća).

Dakako mogu postojati i sufiksalne mješovite tvorenice koje nisu stilski obilježene ili tvore prijelaz od jednih k drugima.

Izvedenice sa sufiksom *-ar* tvorbena su neutralne, premda je on stranoga podrijetla. Po P. Skoku¹¹ proširio se u sve slavenske jezike sa širenjem kršćanstva i danas je u našem jeziku toliko proširen da ga i ne osjećamo kao strani sufiks, a prema tome ni tvorenice s njime kao mješovite.

Sufiks *-ana* turskoga je podrijetla i k nama je došao s turskim riječima kao što su *hapsana, barutana, krečana*. . . Kako su takve riječi značile zatvoren prostor, zgrade, značenje koje je u našem tvorbenom sustavu rijetko, a potrebno, proširio se i na naše osnove: *crepana, kisikana, ledana, oružana, staklana, toplana*. . . Lingvisti znajući da je stranog podrijetla dugo su zazirali od takvih izvedenica,¹² ali ga danas smatramo usvojenim i izvedenice s njime od naših osnova stilski neutralnim. Ipak još nije dovoljno plodan jer se zbog stranog podrijetla osjeća neko ograničenje u tvorbi novih izvedenica.

Izvedenice sa sufiksom *-izam* od stranih osnova veoma su brojne, ali u općem jeziku još nema izvedenica od naših osnova, nego samo nekoliko u lingvističkoj terminologiji kao što su *čakavizam, kajkavizam, štokavizam, ika-*

¹¹ U Etimologijskom rječniku s. v. *-ar*.

¹² Usp. V. Rožić, Barbarizmi, 3. izd., Zagreb, 1913. s. v. *-ana* i B. Markov, O nastavcima *-ana, -lja, -luk* i *-džija*, Naš jezik, 8, Beograd, 1957, str. 153. i 156.

vizam... U povijesnom nazivlju *carizam* je ruska posuđenica. Te riječi nisu stilski obilježene, samo što pripadaju određenim terminologijama.

Sufiks *-ist* dolazi s osnovama stranih riječi u većem broju, a od naših su osnova dosad potvrđene tri: *carist*, *vezist* i *zborist*.

Prva je očito ruska posuđenica, a kako je povezana prvenstveno s određenim društvenim odnosima u Rusiji, prima se više kao cjelovita riječ, a manje kao tvorenica.¹³ Mi za veoma blizak pojam imamo svoju riječ: *carevac*.

Riječ *vezist* u Rečniku Matice srpske označena je kao kovanica u vojnoj terminologiji. U Jezičnom savjetniku S. Pavešića i dr. kaže se da je bolja *vezaš*. No sigurno je da je riječ u vojnoj terminologiji stilski neutralna.¹⁴

Treća je zabilježena u Benešićevu i Jurančićevu rječniku, ima i neke publicističke potvrde, ali inače u lingvističkoj literaturi nije zapažena i normativni sud o njoj još nije izrečen. Vjerojatno je nastala zamjenom tuđe osnove u imenici *kòrist* 'onaj koji pjeva u koru'. Takva se riječ naziva polukalk (poluprevedenica, polupakovak). Mislim da nema lingvističkih razloga zbog kojih bi riječ *zborist* trebalo istiskivati iz jezika, pogotovu što to nije jedina poluprevedenica, kao što ćemo kasnije vidjeti. Očito je da sve te tri imenice pokazuju tvorbeno proširenje sufiksa *-ist*.

Sufiksom *-irati* od naše osnove izveden je stilski neutralan glagol *urudžbirati* jer osnova *urudžb-* zvuči kao strana. Tako je i glagol *ourizirati* stilski neutralan iako je načinjen od naše osnove i stranoga sufiksa *-izirati*. Naime *OUR* kao tvorbena osnova nije normalna riječ našega jezika, nego kratica koja se svojim posebnim glasovnim sastavom vlada kao tuđica i zato je *ourizirati* stilski neutralna. Drugo je pitanje je li pitanje je li nam ta riječ potrebna jer sama pojava nije česta, a *ourizirati* nije stručni naziv pa se možemo zadovoljiti i opisnim izrazom *stvarati*, *osnovati* *OUR* (*OUR-e*).

Naš prefiks dolazi normalno na strane (tip *pO*) i složenice tako postale stilski su neobilježene: *nat-komisija*, *nad-realizam*, *po-sezona*, *pod-oficir*, *pod-sekcija*, *pod-sekretar*, *protu-akcija*, *protu-kandidat*, *protu-papa*, *protu-reformacija*, *ne-moral*, *ne-korektan*, *ne-obligatan*, *ne-oportun*, *pre-okupirati*, *pro-studirati*, *za-barikadirati* se...

Tu postoji ograničenje kao i za stranu osnovu i naš sufiks: ako je neka složenica preuzeta i usvojena sa stranim prefiksom i stranom osnovom, tada se normalno prefiks ne zamjenjuje: *anti-fašist*, *a-teist*, *de-blokirati*, *de-mobilizirati*...

Strani prefiksi često dolaze na naše osnove (tip *Po*) i riječi tako dobivene većinom nisu stilski obilježene, odnosno nisu izrazito stilski obilježene, iako ima i takvih. Da nisu automatski stilski obilježene, dokaz je što ima velik broj tak-

¹³ U Jez. savjetniku S. Pavešića i dr. ocijenjena je kao naša tvorenica što je s formalne strane u redu.

¹⁴ Riječ *vezist* preuzeli su i Slovenci, v. Vojaški slovar, Ljubljana, 1977, str. 377. i 496.

vih stilski neobilježениh složenica u raznim stilovima književnoga jezika, što se lako tvore nove i što se lako šire. Evo nekoliko tipova takvih složenica (u zagradi je domaća tvorenica kad postoji):

antitijelo (protutijelo),
antijunački (nejunački), *antiratni* (proturatni),
hiperosjetljiv (*preosjetljiv* nije baš isto),
ekskralj (raskralj), *ekskraljica* (raskraljica), *eksprvak* (*rasprvak* nije potvrđeno, a *bivši prvak* čini se da nije baš isto),
infrazvuk,
*infracrven*¹⁵,
kontranapad (protunapad),
kvazidječji (*nazovidječji¹⁶), *kvazizaštitni* (*nazovizaštitni),
postizborni (*posljeizborni),
reizbor (preizbor, ponovni izbor), *reizbornost*,
superbroj, *superčovjek* (nadčovjek), *superlula*, *superljepotica*, *supermuškarac*, *superneboder*, *superoklopnjača*, *superpivnica*, *superpjevačica*, *superptica*, *supersila* (velesila), *supersusret*, *supertvrđava*, *supervodič* . . .¹⁷
superbogat, *superčvrst*, *superdebeo*, *supergust*, *superlak*, *superširok*, *supertajni*, *supertanak*, *supervodljiv* . . . (zamjene za *pre-* većinom ne znače isto),
ultradesnica (krajnja desnica), *ultraljevičar* (krajnji ljevičar), *ultrazvuk*,
ultrabogat, *ultrabrz*, *ultračist*, *ultradesničarski*, *ultrakratak*, *ultrakratkovalni*, *ultraljubičast*,¹⁸ *ultratanak*,
viceban (*podban*), *vicepredsjednik* (potpredsjednik).

Samo su katkada takve složenice izrazito stilski obilježene. To se događa kad negativno značenje osnove pojačava strani prefiks: *arciglupan*, *arcikurvetina*, *arcikučka*, *arcilupeški* (sve iz djela I. Raosa), pa onda i *arciučiteljica*.¹⁹

O tipu *Po* mogli bismo opširno raspravljati, a teško da bismo mogli doći do prihvatljiva rješenja za svaki tip i za svaki primjer u pojedinom tipu. Možemo samo ponoviti opće pravilo koje vrijedi za sve mješovite tvorenice: ako se

¹⁵ Očito poluprevedenica s kojega stranog jezika, njem. *infrarot*, engl. *infrared*, fr. *infrarouge*. Usp. i bilj. 18.

¹⁶ Zvezdicom su označene nepotvrđene, ali moguće riječi.

¹⁷ Pravih zamjena za *super-* nema. U nekim bi se mogao zamijeniti s *nad-*, *vele-*. U novije vrijeme takvi su se pojmovi kod nas počeli izricati prefiksom *naj-*. Prvu takvu složenicu zapazio sam u humorističkom djelu Toranj I. Kušana: *Najviši*, *najbolji*, *najslavniji* . . . *Najtoranj što ga je ikada itko igdje* . . . (str. 9), zatim *naj-ptica* (Več. list, 3. 12. 1977. 48), *naj-brada* (druga 122,5 cm, Večernji list 14. 1. 1978), *najgol* (najljepši gol, u emisiji Nedjeljno popodne), »*najrasist*« (Vjesnik, 20. 3. 78. 2), *najprsten* (naslov za elektroenergetski prsten, Vjesnik — Sedam dana, 13. 5. 78. 34). Ne bi bilo loše kad bi se taj tip proširio i postao stilski neutralniji. Makedonci imaju *najmajstor*, *najjunak*.

¹⁸ Očito poluprevedenice pridjeva *ultravioletan*. T. Ujević u pjesmi *Tragika očiju* preveo je i prve dijelove: »od ispodcrvenoga do prekoljubičnoga«.

¹⁹ »Pošto saslušaju moje jade, ove se školjarske sveticе — što bi svim nevjestama arciučiteljice mogle biti — na tuđu opačinu žešće okome nego Isus na trgovce u hramu . . .« (Prosjaci i sinovi, Zagreb, 1971, str. 192.)

mješovita tvorenica upotrebljava u stilski neutralnu značenju, a isti se pojam može izreći našom riječi, ona treba imati prednost, dakle *protutijelo*, *proturatni*, *protunapad*, *nazovidječji*, *nazovizaštitni*, *podban*, *potpredsjednik* . . . bolje nego *antitijelo*, *antiratni*, *kontranapad*, *kvazidječji* . . .

Ako se složenica sastoji od dviju osnova punoznačnih riječi, jedne domaće i jedne strane (tipovi *oO* i *Oo*), može se reći da nema bitnih razlika koja je prva samo ako su takve složenice tvorene po obrascima po kojima se tvore i naše složenice i ako se strana riječ samostalno upotrebljava. Tada su to normalne tvorenice i one ne zadaju posebnih normativnih pitanja. Takve su npr. složenice: *čajopija*, *minobacač*, *minolovac*, *minopolagač*, *naftovod*, *štrajkolomac*, *nazoviheroj*, *polufinale*, *poluinteligencija*, *poluton* . . .

Drugačije je ako se strana riječ ne upotrebljava samostalno, nego dolazi samo kao vezana osnova.

Ako takva osnova dolazi u prvom dijelu složenice, tada je vrijednost tvorenice jednaka kao i prethodnih, odnosno jednaka kao i u prefiksnoj tvorbi. Takve su složenice npr. *mikrorad*, *mikroval*. Mislim da su one stilski neutralne.

Poseban problem zadaju samo neke složenice sa stranom osnovom u drugom dijelu bez sufiksa. To su složenice s našom osnovom i sa stranim *-bus*, *-drom*, *-plan* i *-teka*.

Sa *-bus*, *-drom* i *-plan* zabilježio sam dosad po jednu riječ: *knjigobus*, *pasodrom*, *jedroplan*. One u lingvističkoj literaturi nisu zabilježene pa ni ocijenjene.

Knjigobus je 'autobus za knjige' (autobus-knjižara ili autobus-knjižnica). Riječ je vjerojatno poluprevedenica prvoga dijela tuđice *bibliobus*. Mislim da je riječ *knjigobus* prihvatljiva za književni jezik jer je to normalno proširenje tvorenica sa *-bus*: *autobus*, *aerobus*, *hidrobus*, *omnibus*, *trolejbus* . . .

Riječ *pasodrom* prigodna je tvorenica, upotrijebljena je u časopisu *Studio* 1. 3. 1975. na 87. strani. Vjerojatno je to poluprevedenica grčke riječi *kinodrom*. Nesumnjivo da je *pasodrom* pogodnija za upotrebu od riječi *kinodrom* zbog homonimije s *kino*- 'kinematograf'. Kako kod nas nema pasodroma, to nije česta riječ pa je bolje upotrebljavati *pasje trkalište*.

Riječ *jedroplan* naziv je za zračnu letjelicu kojoj je osnovni i glavni dio jedro. Ako nije poluprevedenica, napravljena je prema *aeroplan*, *hidroplan*. Ne bismo je mogli nazvati jedrilicom jer riječ jedrilica ima već dva značenja (vrsta letjelice i vrsta plovila), ali se taj pojam može izreći našom složenicom: *jedroplov*, kao *zrakoplov*.

S našom osnovom i *-teka* zabilježio sam tri riječi: *vrpcoteka*, *smjehoteka* i *igroteka*.

Riječ *vrpcoteka* prva je u ovom tipu i mislim da je prihvatljiva za književni jezik kao stilski neutralna riječ. Ispisana je iz Večernjega lista 1960: *U jed-*

nokatnim prizemnim zgradama nalazit će se muzička redakcija, vrpcoteka za čuvanje magnetofonskih snimaka. Unesena je u rječnik dviju Matica s oznakom *neol* (ogizam) bez ikakva sinonima.

Smjehoteka je upotrijebljena prigodno u humorističkoj emisiji »Za vašu smjehoteku« (Radio Zagreb 17. 10. 1976. u 20 sati). Mislim da je u tom kontekstu ta tvorenica dobro upotrijebljena. A zabilježio sam i riječ *vicoteka* (Studio, 4. 2. 1978, 81). Riječ je o pravoj spremnici viceva: jedan je knjigovođa skupio 400 000 viceva i karikatura, urudžbirao ih i smjestio u fascikle s temama i podtemama. Zaista prava vicoteka. Za običnu upotrebu dovoljan je izraz *zbirka* (*viceva*), kao što npr. često piše u Areni »Iz zbirke Damira Mejovške«.

Riječ *igroteka* dobila je proturječne ocjene. Kad je u Zagrebu 8. ožujka 1976. u pionirskoj knjižnici i čitaonici »Medveščak« otvorena prostorija za igranje i posudionica igračkaka, prva je nazvana *igraonicom*, a druga *igrotekom*. *Igraonica* je dobra riječ, a sporove je izazvala *igroteka*. Raspravljali su o njoj i lingvisti pa su je jedni odbacili, očito jer je mješovita tvorenica, a kako nas izvještava Studio od 20. 3. 1976, str. 19, predlagali su da se nazove *igračkara*. To je formalno dobro napravljena riječ, ali nije lako prihvatljiva jer *-ara* nije jednoznačan sufiks pa nije odmah jasno da je posrijedi posudivaonica igračkaka. Kad ne znamo bolje riječi, dobra je i *igroteka* jer se ne protivi tvorbenom sustavu. Osnove se u tvorbi često krata, posrijedi je *sprem-nica*, *-teka*, funkcionalno je potrebna riječ, stručni je naziv pa je ne bismo trebali odbacivati.

Zbog ograničenoga opsega ovdje nisu prikazani svi tipovi miješanih tvorenica, nego samo važniji, niti su u potpunosti prikazani svi navedeni tipovi, ali mislim da će i ovo biti dovoljno kao podloga za sigurnije normativne ocjene.²⁰

TUĐICE I JEZIČNA KULTURA

Rudolf Filipović

Rječnik je, u usporedbi s fonološkim ili gramatičkim sustavom jezika sazdanim od ograničenog broja usko organiziranih jedinica, slobodna cjelina neograničenog broja jedinica i stoga je mnogo neodređeniji i pokretniji, a to znači da može mnogo slobodnije primiti nove jedinice — riječi i značenja, ali jednako tako i izgubiti stare riječi i stara značenja.

²⁰ Osnovne misli ovoga članka iznesene su 17. ožujka 1977. na sastanku Sekcije za kulturu hrvatskoga književnog jezika HFD.